ПЕРЕДМОВА

Я завжди хотіла писати. І ця моя перша книжка, у якій втілена моя дитяча мрія, є наслідком жорстокої боротьби дівчини-підлітка за своє виживання.

Під час облоги Будапешта мені ще й п'ятнадцяти років не зрівнялося, і я несла на своїх дитячих плечах увесь тягар передчасної зрілості. Моє дитинство вкрала війна, і я занотовувала у своїх шкільних зошитах ті жахливі події, котрі відбувалися на моїх очах, — і котрі я болісно переживала. Кожна деталь, кожна подробиця в моїх нотатках достовірні; правдиві.

Згодом, після облоги, вже мешкаючи з батьками на нашій дачі, розташованій на березі озера Балатон, відчуваючи себе позбавленою майбутнього та страшенно самотньою у разюче зміненому повоєнному світі, я все переписала.

Ця книжка залишилася моєю підлітковою книжкою, в якій що кома, що прикметник, що моя ще дитяча невправність залишилися незмінними. У мене не було найменшої надії, що мій рукопис побачить світ і вийде книгою, — бо хіба на той час хтось із видавців міг мене знати? Були серед них і ті, котрі повертали мені рукопис, навіть на розгорнувши його. У відчаї я вирішила попитати долю і відправити «Мені 15 років, і я не хочу померти» з Брюсселя, де я тоді мешкала, на адресу відомої паризької щоденної газети, яка щороку присуджувала свою Велику Премію Правди, — і щастя всміхнулося мені. Тогоріч цією Премією була нагороджена саме я.

Тремтячи від хвилювання, прибула я на урочистий обід, на якому були присутні члени журі; який показували по телебаченню; перебіг якого передавали по радіо, де також були присутні численні видавці, котрі — о диво! — раптом «дуже зацікавилися моєю скромною персоною».

До мене підійшов молодечою ходою стрункий, елегантний, неймовірно уважний до мене чоловік і представився: «Я — Клод Беланже». Він дивився на мене найніжнішим у світі поглядом інтелектуала, і від його погляду

я зовсім розгубилася. Виявляється, удар блискавки й справді існує! Для нас обох він діяв двадцять чотири роки. «Я зрозумів, що ти — письменниця, коли прочитав твій рукопис; і зрозумів, що станеш моєю дружиною, коли побачив тебе» — сказав він мені пізніше.

Мій майбутній супутник життя, з яким я того дня познайомилася, фундатор Премії Правди, боровся за мій рукопис; всіляко захищав його. І через кілька місяців він вийшов книжкою. Я її йому присвятила, — так само, як і другу частину моєї біографії, «Не таке-то воно легке, життя», та інші мої романи.

Коли я стала вже зовсім дорослою, я втратила Клода. Мені дуже хочеться вірити, що й справді існує світ, з якого він уважно дивиться на мене і на наших дітей.

Цю книжку, яка дісталася до читача завдяки йому, яка нині перевидається, я знову присвячую йому — тому, хто вилікував мене від хвороби війни, та, проте, ніколи не вилікує від того, що його немає в моєму житті.

Скільки разів я відвідую якийсь французький ліцей чи швейцарський коледж, де дивлюся на дітей, які розпитують мене про життя, смерть та все інше, — стільки разів відчуваю, що мій чоловік поруч, біля мене... Я хочу подобатися йому тим, що не плачу. Адже він завжди віддавав усе — своє серце і свою душу, — щоби бачити мене усміхненою.

Крістін Арноті
Квітень 1981 року, Мартіньї (Швейцарія)

МЕНІ П'ЯТНАДЦЯТЬ РОКІВ, І Я НЕ ХОЧУ ПОМИРАТИ

Клоду

На згадку про 17 грудня 1954 року

Коли того вечора до нас приєднався Пішта, ми всі одразу подумали, що він нас врятує. Уже майже сутеніло, але для нас, — тих, хто рятувався від смерті у вкритому цвіллю підвалі будинку на березі Дунаю, — не було ні ночі, ні дня. Наручні годинники продовжували безтурботно відлічувати час, стрілки неспішно бігали циферблатами, — але ми не знали, скільки ми вже тут живемо, немов кроти: два тижні, чи, може, й два роки? Не відали, що нас чекає сьогодні чи завтра, — а може, ми житимемо у цьому темному й задимленому підвалі цілу вічність?

Перші три дні промайнули доволі швидко. При кожному поскрипуванні сходів думали: бої поблизу будинку закінчилися, прийшли совєти, і тепер ми повернемося до своїх квартир, щоб жити колишнім, раптово перерваним війною життям: дочитаємо недочитану книжку, дограємо улюблену сонату, розкрита партитура якої лежить на піаніно, розгорнемо обгорнений блакитним папером зошит і допишемо твір з угорської літератури...

Але на п'ятий день нашого заслання у підвалі стало зрозуміло, що німці здаватися не збираються, і що вони, попри все, оборонятимуть місто. Ось тоді-то ми і втратили найменше уявлення про час. Нудні, жахливі дні змінювались нестерпно повільно.

Перед нашим будинком безнастанно гуркотіла пересувна німецька зенітка, накликаючи на наші голови смерть. Установлена на вантажівці гармата не могла, звісно, завдати совєтським літакам великої шкоди: вона їх лише дратувала. Німці робили один чи два постріли та тікали зі свого місця, а через одну чи кілька вулиць стріляли знову; відтак поверталися назад, щоби продовжити свою ризиковану гру із совєтами. Важкі бомбардувальники з громовим гуркотом пролітали над будинками, скидаючи навмання свій смертоносний вантаж; у такий спосіб вони намагалися

намацати розташування супротивника, що грався з ними в піжмурки. На жаль, у цій небезпечній грі очі були зав'язані в нас!

Із заплющеними очима, ховаючи обличчя в долонях, ми чекали, поки над будинком пролетять літаки, і тремтячими пальцями тривожно обмацували просякнуті вологою стіни. Чи довго його каміння зможе витримувати неймовірно потужні удари?

Мешканці нашого будинку, які до війни не були між собою знайомі, скупчилися у великому підвальному приміщенні. Спали, їли, милися та сварилися у жахливій тісняві. Більшість з них оселилися в його центральній частині, облаштованій під бомбосховище, стіни якого були укріплені грубими дошками та балками. Але в пекельному шаленстві боїв, що лютували довкола нас, ці укріплення захищали нас не більше, ніж викладені рядком зубочистки.

Мої батьки облаштувалися в тісному, просоченому вугільним порохом, вкритому пліснявою підвалі, де вони до війни зберігали вугілля. Принесли з квартири два ліжка, диван і стіл. На початку війни встановили для обігріву підвалу невелику піч із виведеним через підвальне вікно у двір димарем із чорної бляхи, — але невдовзі їм довелося відмовитись від неї, бо ввечері іскри, що вилітали з труби, були чудовою мішенню для совєтів. Місто довкола нас палало, а ми, маючи вдосталь вугілля, тремтіли від холоду.

По воду ходили на вулицю Качки: якимось дивом там зберігся кран, і з нього навіть текла вода. Електрики не було від першого дня нашого «підвального» життя. Замість неї ми освітлювали підвал саморобними свічками: наповнювали коробку з-під вакси смальцем, а гніт заміняв шнурок від черевика. Така свічка горіла блідим жовтуватим полум'ям і поширювала гидкий запах.

Консьєржі нашого будинку розмістилися в суміжному підвалі. Консьєржка — висока міцна жінка, любителька великих чайових; консьєрж — кволий чоловік з блідим обличчям і блукаючим поглядом. Їхній син раніше мешкав поблизу Цитаделі й нещодавно одружився. Він служив в установі, в якій батько двадцять років пропрацював судовим виконавцем. Цей Янчі, — нині інтелігент, а значить, «пан», — був їхньою великою гордістю. Харчів вони мали безліч; вода їм була не потрібна, бо пили вино.

У маленькій, суміжній з іншого боку з нашою, кімнаті жила Ілуш з дитиною. Ілуш близько тридцяти шести років. Її дрібне, схоже на

лялькове, бліде обличчя обрамлене гарним світлим волоссям. Через те, що брови у неї безбарвні, Ілуш підводить їх вуглинкою. Робить це завжди, — навіть тоді, коли падають бомби. Кілька тижнів тому її покинув чоловік, — залишив із шестимісячним немовлям. Її батьки живуть у місті, проте Ілуш не вистачає сміливості під кулями і снарядами відвідати їх на іншому березі Дунаю.

Є серед нас і студент-медик, якого всі ми називаємо «пан доктор». Він учився лише на другому курсі, і попервах ми жартома присвоїли йому титул доктора; але з часом той закріпився за ним, і тепер ми вже називаємо його так цілком серйозно. Те, що у нас був власний лікар, до певної міри заспокоювало, — бо якби щось сталося, то він таки зміг би надати першу медичну допомогу. Цей юнак із веснянкуватим личком був радше схожий на учня підготовчого класу; але відтоді, як він став для нас заспокійливим фактором, — усвідомив свою значущість і почав навіть бундючитися.

Його тітка, вдова банкіра, була низенькою, кругленькою жіночкою, свіжою й охайною, немов нова копійка. Вона увесь час журилася, чи не пропадуть у банківському сейфі її акції. Коштовності вона завжди носила в сумочці на шиї. Чоловік її ще до війни помер від ускладнення якоїсь банальної хвороби, але його достойна дружина все ще бундючно вихваляє його, переконуючи нас, що, якби він був живий, то неодмінно став би героєм; його, навіть покійного, незабаром прирівняють до полеглих на полі бою героїв.

Ця «дорогоцінна» пані всюди пхає свого носа: перевіряє, хто що варить, куштує у кожного їжу, просить у всіх поради, а свої роздає наліво й направо... Вона не втомлюється вихваляти себе, немов би була великим цабе. Якщо хтось із чоловіків побоюється виходити з підвалу під зливу та під кулі, вона одразу вигукує: «Якби жив мій любий Альберт, то пішов би, не гаючи ні хвилини! Він нічого не боявся!»

«Пані полковниця» була плечистою, міцною жінкою. Ще до облоги Будапешта, коли тільки почалися авіаційні бомбардування міста, вона перебрала на себе функції нашої начальниці. Манеру балакати голосно й зверхньо та усім наказувати вона успадкувала від своїх предків. Блукала підвалом: вочевидь, щось перевіряла, в чомусь упевнювалася. Свої політичні погляди вона не висловлювала; можливо, тому, що не знала, чи воює її чоловік, чи вже

склав зброю. Іноді вона наділяла свого полковника рисами легендарного героя, який боронитиме Будапешт до останньої краплі крові та неодмінно визволить його від окупантів. Найвірогідніше, її полковник потрапив у полон до однієї з воюючих армій, — але сказати їй про це ніхто не наважується.

Прокурор з дружиною облаштувалися подалі від усіх нас, у кутку. Пан прокурор спустився з квартири в підвал останнім з усіх мешканців будинку. Ми жили тут вже п'ять днів, аж ось однієї пекельної ночі він постав перед нами у довгій нічній сорочці, нічному ковпаку на голові, з ліхтарем у руці. Дружина йшла за ним, закутана в грубе пальто, у домашніх капцях.

Ледь увійшовши, прокурор взявся виголошувати викривальну промову про аморальність совєтів, які щойно поцілили просто в їхню спальню, не взявши до уваги швейцарське громадянство його любої дружини!

Наступного дня вони вже остаточно оселились у підвалі. Старий тут застудився та захворів на грип. Його дружина, громадянка нейтральної держави, на голові мала пасмо посивілого волосся й говорила з дивним іноземним акцентом. Вона блукала підвалом, немов привид із швейцарським значком на грудях, — але кого тепер цікавило чиєсь громадянство?! Безперечно, вони почувалися найбільш нещасними з усіх нас.

У перші дні мешканці підвалу почали знайомитися. Розповідали про своє життя і, здається, навіть до певної міри благословляли потрясіння, що зближує людей, уможливлює вільне висловлення найпотаємнішого.

Винятком із цього правила був пан Раднай — єврей з фальшивими документами. Мешканці підвалу співчували йому і, так би мовити, ховали під своє крильце, щоб німці про нього не дізнались. Раднай був тихим і лагідним чоловіком, який ні у що не втручався, а лише увесь час читав при свічці томик Гейне.

Проте не минуло й тижня, як усі чомусь зненавиділи один одного. Вдова банкіра від одного вигляду дружини полковника нервово кричала, а грубість консьєржки доводила Ілуш до істерики... На обличчях людей відбивалось їхнє велике душевне сум'яття. Жінки ховали під подушками спиртівки, на котрих варили їжу, а чоловіки перекладали один на одного неприємне й небезпечне

завдання пошуку води. Люди стали схожими на лютих собак, що лише очікували зручної нагоди, щоби посваритися.

І ось в один з таких згубних вечорів перед нами постав Пішта. Спустився сходами, насвистуючи, штовхнув вхідні двері підвалу і, широко всміхнувшись, привітався: «Добрий вечір! Бажаю усім вам доброго вечора!».

Вбраний він був в уніформу піхотинця угорської армії; на його плечі висів мішок для хліба, а посмішка сяяла, мовби сонце в пітьмі, пронизуючи її своїми променями. Ми обступили його та уважно роздивлялися; кожному кортіло доторкнутися до нього, упевнитись, що він — справді жива людина, а не якийсь інопланетянин, не марення нашої хворобливої уяви.

Пішта поклав на підлогу автомат і заявив:

— Цієї ночі я переночую у вас. Приймете мене на нічліг?

— А хто ж ви такий? — спитав хтось.

— Я — Іштван Нодь. Родом з Пустоберені, що у графстві Шомодь.

Це представлення заснувало нашу дружбу. Відтоді Пішта став для нас своїм. Ми почали розпитувати його: де совєти, скільки ще нам доведеться жити в підвалі? Але відповіді не одержували, бо він знав не більше від нас. Хтось спитав його, з якої він військової частини.

— Із жодної, наскільки мені відомо, — пояснив спокійним голосом. — Ходжу туди-сюди. А тепер ось залишусь тимчасово тут.

Після цього він сів на табуретку, вийняв з наплічного мішка хліб і шмат сала і спитав, скільки нас живе у підвалі.

— Дванадцять — відповіла вдова банкіра.

Пішта порізав хліб і сало на дванадцять рівних частин. Кожен з нас отримав шматочок. Ми дивилися на нього із захопленням і великою вдячністю. Їжа танула в роті, немов нашіптувана подячна молитва. Солдат якимось дивовижним чином розрядив ворожнечу, що панувала в підвалі. Аж раптом з кутка пролунав голос:

— Він дезертир, — видихнув зі своїх обпечених гарячкою легень прокурор. — Хіба ви не бачите, що він — дезертир? Він мав би зараз воювати і, якщо потрібно, проливати кров за батьківщину!

— Що з цим старим чоловіком? — стурбовано спитав Пішта.

— У нього пневмонія — лаконічно, ніби під час прийому хворого, сказав «пан доктор».

— Завтра я спробую роздобути для нього трохи ультрасептину. Може, знайду його в аптеці, що на бульварі Морґіт. Я вже приносив його звідти кільком хворим. А тепер лягаю спати, бо я страшенно втомлений.

— Невже ви й справді дістанете ліки? — перепитала, взявши його за руку, дружина прокурора. — Ультрасептином його ще можна врятувати... Може, я дам вам матрац, щоб ви добре виспалися?

Пішта заперечно похитав головою:

— Не потрібно. Мені вистачить і килима. Завтра принесу ліки та трохи борошна. В гуртівні на бульварі Експрес його ще багато. Матимете достатньо харчів.

Тієї ж ночі, близько одинадцятої, великий совєтський бомбардувальник люто бомбив наш будинок. Земля під нашими ногами несамовито здригалася. Я сховала голову під подушку. І тут мене охопив дивний спокій. «Боже, — прошепотіла я, — на все Твоя воля».

* * *

Пішта пішов у місто на світанку. Поки його не було, всі лише про нього й говорили. Жінка прокурора занепокоєно очікувала на його повернення, сподіваючись, що він принесе ліки; всі інші гадали, принесе Пішта борошна чи ні.

З усіх мешканців підвалу найменше харчів було у нас, — а все через нашу надмірну передбачливість. За щасливим збігом обставин моїм батькам вдалося винайняти три кімнати у віллі, що у Гювюшвюльдь. Над нею майорів шведський прапор, і він мав би її захищати від бомб та снарядів. На початку грудня ми перевезли туди всі наші цінні речі та багато продуктів: мішки борошна, слоїки з жиром, м'ясо, цукор, каву, напої. Розраховували, що там дочекаємося совєтів, — але вони опинилися там раніше, і нам довелося відмовитись від цього наміру.

Восени батько поселив на віллі велику сім'ю друзів з Трансільванії. Він вважав, що місця їм там вистачить, і що вони матимуть

все необхідне для життя. І справді, жилося їм там непогано, — а ми в цей час тулилися у підвалі та голодували. На жаль, змінити ми нічого вже не могли, тож доводилося очікувати на обіцяне Піштою борошно, щоб хоча б вижити.

Бо саме хліба нам найбільше не вистачало. У загальному радісному очікуванні до нас долучилася навіть сім'я власника невеличкого ресторану, що містився в цокольному поверсі будинку. Дотепер вони жили осторонь від усіх, — напевно, боялися, що ми проситимемо у них харчі. Навіть за гроші їх не продавали, а золото наразі не насмілювалися брати. Аж раптом дружина ресторатора стала солодкою, наче мед: запропонувала пригостити усіх нас обідом — гуляшем; сказала, що для цього пожертвує кілька банок м'ясних консервів, — залишки її запасів. Запевняла, що гуляшу вистачить на всіх. Проте поставила умову: третину принесеного солдатом борошна вона забере собі. Ми охоче погодилися, і вона повернулася до своєї плити. Час минав дуже повільно й одноманітно, перериваючись лише вибухами бомб.

Ілуш з жахом виявила, що сухого молока для дитини залишилося обмаль. Але ближче до обідньої пори мешканців підвалу охопило радісне збудження та святковий настрій. В очікуванні смачної трапези радість переповнила серця людей. Зсунули кілька столів, накрили їх білою скатертиною, і кожен поклав на стіл свою тарілку. Чекали...

Навіть прокурору стало легше, і він також попросив гуляшу. Пані прокурор запитливо подивилася на «пана доктора»; той знизав плечима, — мовляв, нехай їсть, від гуляшу йому гірше не стане.

Ми сиділи за великим столом, немов на бенкеті. Нарешті прийшли власники ресторану з величеньким баняком гуляшу. Вони обходили довкола столу і клали кожному в тарілку ополоник вареного м'яса. Ми аж пищали від задоволення. «Пан доктор» вимазався жиром аж по вуха, а вдова банкіра нахилилася над тарілкою так низько, ніби збиралася не їсти, а сьорбати. Хіба ж хтось у цю мить думав про смерть, про наше багатостраждальне місто, яке знищують в руїни?

Ми, наче хижаки, накинулись на м'ясо; поївши, зручно сперлися на спинки крісел і широко розплющеними очима дивилися

перед собою, потай смакуючи насолоду від ситості. Той обід назавжди залишиться у пам'яті у всіх нас. Ми домовилися з ресторатором, що будемо по черзі пекти хліб у його печі.

Близько четвертої години по обіді совєти скинули на будинок дві величезні бомби. Черепиця й шматки покрівлі впали у двір. Здається, наша квартира чи оселя прокурора зазнали руйнувань, бо пошкодили саме той фасад будинку, що виходив на Дунай.

Двадцять четвертого грудня ми з таким великим поспіхом виїжджали з нашої квартири в Будапешті, з примарною надією дістатися до Гювюшвюльдь, що я не взяла свою книжку Бальзака «Шагренева шкіра», яку прочитала лише до половини. Подумки переживала те, що вже прочитала; казала собі, що мушу дочитати її, — а проте боялася піднятися нагору, до нашої квартири. Думка про те, що мені довелося б іти сходами на третій поверх, сповнювала мене таким самим жахом, як і побачене колись переміщення мулярів по вузькому містку на висоті п'ятого поверху будівлі.

У перерві між двома прямими влучаннями в будинок я думала про ту книжку: навіть якщо вона неушкоджена після бомбардування, все одно я не дізнаюсь кінця роману, бо всі ми тут загинемо. Сиділа на краю ліжка і думала про смерть; очі мої наповнювалися сльозами — не від суму, а від тривоги, яку важко було собі пояснити.

Мені часто снилися химерні сни: наче у темряві перед моїми очима розгорталися, немов на екрані, якісь незрозумілі перипетії. Ввижалося, що прогулююсь у пальмовому гаю під руку з вродливим юнаком, котрий, проте, не повертає до мене голови. Іншої ночі я їхала у швидкісному потягу і чула звучання дзвіночка офіціанта з вагона-ресторану. Снилося ще, що я в якомусь театрі. Артисти на сцені ворушать губами, вимовляючи слова своєї ролі, проте я їх зовсім не чую.

Вранці моє пробудження завжди було дуже болісним, бо означало повернення до жахливої дійсності: темний підвал, смердючий запах свічок, силуети людей із синцями попід очима, що тиняються, не знаючи, куди себе подіти... Як же мені кортіло сховатися в країні сновидінь!

Зміст

Передмова 5
Мені п'ятнадцять років, і я не хочу помирати. 7
Не таке-то воно легке, життя 81

УДК 82-312.9
А 84

Арноті Крістіан

А 84 Мені 15 років, і я не хочу помирати. Не таке-то воно легке, життя : повісті / К. Арноті ; пер. В. Мотрук. — Тернопіль : Видавництво Богдан, 2024. — 232 с.

ISBN 978-966-10-8663-9

Перша частина автобіографічної книжки відомої французької письменниці угорського походження Крістін Арноті «Мені п'ятнадцять років, і я не хочу помирати» присвячена облозі Будапешта під час ІІ Світової війни. В ній авторка розповідає про життя мешканців будинку, розташованого на березі Дунаю, що під час кривавих боїв за місто між совєтськими та німецько-фашистськими військами протягом двох місяців ховались у підвалі свого будинку. Це враження очевидиці: дівчинки-підлітка, чиє дорослішання відбулося під артилерійськими обстрілами та нещадними бомбардуваннями її рідного міста.

Другу частину книжки — «Не таке-то воно легке, життя» — присвячено історії родини головної героїні, що емігрувала від радянського терору спершу у Задунайський край, де у них був дачний будиночок, а відтак в Австрію. Крістіні — талановитій, освіченій дівчині зі шляхетної родини – вдається умовити батьків дозволити їй поїхати у Францію, де вона сподівається стати відомою письменницею. Проте, як виявилось, знайти їй своє місце у французькому суспільстві було дуже непросто: доводиться заробляти на життя нянею та хатньою працівницею. Попри всі негаразди героїня Крістін Арноті таки втілила в життя мрію своєї юності: її роман взявся видати книгою французький видавець. Інша її мрія – народити дитину – також здійснилася.

Жахіття, пережиті мешканцями Будапешта й описані в книжці Крістін Арноті, суголосні з тими, які пережили і все ще переживають українці, що стали жертвами масштабної агресії з боку путінської Росії.

© «J'ai quinze ans et je ne veux pas mourir »
by Christine Arnothy
© Librairie Arthème Fayard, 1955
« Il n'est pas si facile de vivre »
by Christine Arnothy
© Librairie Arthème Fayard, 1957
© Мотрук В., переклад, 2023
© Видавництво Богдан, виключна ліцензія
на видання, оригінал-макет, 2024

ISBN 978-966-10-8663-9